

EGY ANTROPOFÓB ÚR NEW YORKBAN

Molnár Ferenc emigrációjáról másképp

*„I'm an alien, I'm a legal alien”
Sting*

A huszadik század első felében világszerte briliáns színműíróként ünnepeelt Molnár Ferenc (1878–1952) angol nyelven 1950-ben megjelent *Companion in Exile: Notes for an Autobiography* című önéletrajzi művében több helyen is megírja, hogy a terjedő fajgyűlölet elől menekült országról országra. E könyve nyolc évvel később *Útitárs a száműzetésben – jegyzetek egy önéletrajzhoz* címmel magyar fordításban is napvilágot látott.¹ A köztudatban mégis úgy él, hogy csupán a második világháború kitörését követően emigrált az USA-ba, s korábban csak a darabjai színpadra állítása ügyében időzött hosszabban egyes európai nagyvárosokban. Az 1947-ben amerikai állampolgárságot elnyert író Magyarországot elhagyására készítő körülményekről, az őt különösen 1920 után ért antiszemita támadásokról a róla írt életrajzok és visszaemlékezések meglehetősen szűkszavúak. Az Egyesült Államokban töltött utolsó tizenkét évéről pedig alig tudni valamit, hiszen a New York-i Közkönyvtár Billy Rose Színházi Gyűjteményben található hagyatéka máig feldolgozatlan.

E tanulmány azt igyekszik nyomon követni, hogy Molnár Ferenc, akinek soha nem állt szándékában az Egyesült Államokban élni, végül miért került mégis New Yorkba. Önéletrajzi kötete, valamint a róla szóló életrajzok újraolvasásával és a hagyatékába nyert bepillantás segítségével annak feltárására törekszik, hogy az író hogyan viselte a New York-i emigrációt, s száműzöttségének érzése miként járult hozzá a transzcendencia felé forduló utolsó színműve, a végleges formáját csak halála előtt egy évvel elnyert *The King's Maid* (A Király szolgálólánya) keletkezéséhez.

Molnár az *Útitárs* egy mondatában kijelentette, hogy „1923-ban hagyta el szülőházát”, tehát a saját megítélése szerint az USA-ba érkezve már tizenhét éve, 45 éves kora óta élt emigrációban.² Az 1920-as évektől valóban egyre több időt töltött Berlinben és Bécsben, egészen addig, amíg az osztrák fővárosban 1932-ben *Harmónia* című darabját a bécsi Akademie Theaterben kifütyülte a náci csőcselék. Az eset annyira megrázta, hogy az *Útitárs* lapjain is felidézte: „Rémületes érzés volt farkasszemet nézni ezzel a számomra addig ismeretlen világgal, az ordító és gyűlöletet harsogó, ádáz ellenség világával.”³ A romló

Hálás köszönettel tartozom dr. Louise O. Vasvarinak, a New York University professzor emeritájának – az ő jóvoltából kutathattam Molnár Ferenc hagyatékát a New York-i Közkönyvtár Színházi Gyűjteményében.

¹ Ferenc Molnár: *Companion in Exile: Notes for an Autobiography*, ford. J. Barrows Mussey (Gaer Assoc., New York, 1950); Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben. Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, ford. Stella Adorján, Tánicsics Könyvkiadó, Bp., 1958. A továbbiakban az *Útitárs* címet használom, mivel az angolból „visszafordított” változathoz idézek.

² *Útitárs*, 309.

³ Uo., 155.

léggör arra készítette, hogy a nácizmus elől az olasz és francia Riviérán és a francia nyelvű Genfben, szóhasználatával a „latin-nyugaton” keressen menedéket. 1933-ban megismerkedett élete utolsó társával, a nála harminc évvel fiatalabb Bartha Vandával, aki 1947-ben bekövetkezett váratlan haláláig mindenhová elkísérte.⁴ Az író a harmincas évek második felében még mindig Európában kívánt maradni, de harmadik feleségét, Darvas Lilit, akitől soha nem vált el, bár ekkoriban már évente csak pár hetet töltöttek együtt, szeretete volna biztonságban tudni. 1936 májusában a velencei Hotel Danieliből írt levelében arra biztatta, hogy fogadjon el egy szerepet Londonban. De ha ott nem szívesen élne, „[m]ég mindig marad Amerika”, annak ellenére, hogy az a világ Molnár tetszését az 1927-ben ott töltött három hónap alatt sem nyerte el: „és az is igaz, hogy New York nyáron üres, kihalt, forró, szörnyű város, se színház, se semmi”.⁵ (Ő egyébként télen járt ott.) Két évvel később, 1938 márciusában megint csak Velencéből igyekezett feleségét meggyőzni, hogy ha áttelepül New Yorkba, „[a] legnagyobb elégtétel és felfrissülés vár ott rád, egy nap alatt el fogod felejteni ezt a rohadt Európát”. Magyarországra a közeljövőben Molnár sem tervezte visszatérését: „Pestre egyelőre nem szándékozom. Helyeslem, hogy te sem mégy most oda. Minden szót, amit mondanál számon tartanának, antiszemita lapokban megírnának, isten ments ettől.” Ekkor már Olaszországban sem érezte jól magát, mert a magyar író nemzeti és hivatásbeli identitása mellett a zsidó identitását is megtartó Molnár akaratlanul is interiorizálta az antiszemita, kirekesztő megbélyegzést. Elfogadta és szégyellte magát amiatt, hogy ő nem tartozik az „árják” közé. Amikor Velencében előadták az *Üvegcipő* című vígjátékát, és a nézők hatszor kitapsolták a függöny elé, lelkiismeret-furdalástól frusztráltan jegyezte meg: „Úgy éreztem magamat, mint egy csaló, ezek a jó emberek nem érdeklődtek az iránt, hogy *arier* [‘árja’, német] vagyok-e vagy nem.”⁶

1938 augusztusában Párizsban a Magyar Királyi Követségen három évre szóló, Amerikába is érvényes útlevelet kapott, de egy San Remóban, a Hotel Royalban 1938. december 30-án kelt levele szerint még ekkor sem akart az Egyesült Államokba menni, megpróbált inkább letelepedési engedélyt kérni Nizzában. „Engem folyton hív mindenki Amerikába. Fájdalom, leveleket és sürgönyöket kapok, hogy menjek Hollywoodba, óriási szerződésekkkel: egészen ismeretlen cégek sürgönyöznek és íratnak közvetítőkkal. Én nem megyek Hollywoodba, amíg van mit ennem.”⁷

Aztán mégis elment Amerikába, mert tisztában volt vele, hogy Európában immár az élete forog veszélyben. Az utolsó pillanatban, 1940. január 12-én, hatvankettedik születésnapján érkezett meg a Rex olasz óceánjáró gőzösön New Yorkba, ahol már korábban ottjártakor sem vonzotta semmi. Mivel az USA-ban celebritásnak számított, alig két hónap múlva hosszú interjújt készített vele a *The New York Times*, amelyben szó esett arról, hogy a híres Plaza Hotelben hogyan választott apartmant magának:

Amikor Molnár Ferencet, miután nemrégiben megérkezett ebbe az országba, egy szállodaigazgató bevezette egy Central Parkra néző lakosztályba, visszautasította. Mielőtt Genfből elindult volna, szállása a kék tóra és a svájci Alpokra nézett. Most e család pasztorál elől kerest menedéket. Más szobákat kért, és végül egy olyan lakosztályt mutattak neki, ahonnan lenézhetett a Plazán görkorsolyázó gyerekekre és a Fifth Avenue-n át a fényesen feldíszített kirakatok előtt elhaladó tömegre.

⁴ A Molnár-életrajzokban a Vanda és Wanda írásmód is előfordul. A Vanda nevet használom, mert a tanulmányhoz Molnár önéletrajzának magyar fordítását vizsgáltam, ahol így szerepel.

⁵ Molnár Ferenc: ... *Or Not to Be. Molnár Ferenc levelei Darvas Liliihez*, szerk. Varga Katalin, Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., [2004], 26.

⁶ Uo., 28.

⁷ Uo., 44.

Egyetlen arc sem fordult aggódva az ég felé. Molnár úr elégedett volt; elfoglalta a szobákat.⁸

A magát New Yorkban „üldözöttnek, hontalannak és boldogtalannak” érző írónak a legfényűzőbb szállodában is törékeny lelkiállapota egyensúlyban tartása lebeghetett a szeme előtt, amikor ott egy kevésbé jó, keleti fekvésű, a Grand Army Plazára és a forgalmas Fifth Avenue-re néző apartman mellett döntött. Amint az interjú készítő újságíró finoman érzékeltette, a friss emigráns érzelmileg megterhelőnek találhatta a Central Park festői tavacsájára néző, idilli európai tájakra emlékeztető látványt.

Miközben Molnár korábban Európában is azért vándorolt városról városra, mert bárhol is volt, valahová máshová vágyott,⁹ az Egyesült Államokban már nem tudta legyőzni kóros búskomorságát: élete hátralévő tizenkét évében alig mozdult ki a szállodából. Többnyire a Plaza Hotel háztömbjét körülvevő utcákban az épületet szegélyező járdákon sétált Vandával; még a túlsó oldalra is ritkán ment át, mert rettegett a forgalomtól. A nő haláláig néha hajlandó volt a kedvéért „sétálni” a parkban, vagyis leült egy zsúfolt padra és megpróbált írni,¹⁰ az utolsó öt évben azonban, végleg magára maradva, már a szobáját is ritkán hagyta el. Lelkiállapotát illetően arra a következtetésre jutott, hogy „a közép-európai gyűlöletáradat halálra sebezte”, s molière-i értelemben vett mizantropiája „nyomorúságos elhagyatottságában” (már Európában) antropofóbiává fajult, amit egy értelmezőszótár alapján így határozott meg: „kóros rettegés az emberi társadalomtól”.¹¹

Fedák Sári, aki már elmúlt hetvennégy éves, amikor Molnár Ferenc halálát követően befejezte memoárját, „amerikai betegségnek” nevezte exférje időskori lelki bajját. Véleményét részben a *Companion* első, angol nyelvű kiadásának szövegére alapozta, részben Molnárnak a New York-i *Az Ember* című hetilapban megjelent karcolatára, amelyben az író arra a következtetésre jutott, hogy az emigráció megbetegít. Mindazonáltal Fedák diagnózisa így is szabatos:

Én nagyon jól ismerem azt az új világot, melyben most élni kénytelen. Ha élt valaha szomorú ember abban a tündökletes új világban, úgy az kétségtelenül Molnár Ferenc. Molnár Ferencről olyan távol áll Amerika, mintha nekem például a pápuák között kellene élnem. [...] Teljesen rezerváltan él és mindenre, mi vele történik, kéretni hagyja magát. Amerikaiak számára elszigetelt magasságból nézi azt a zűrzavart, melyet Amerikában életnek szoktak nevezni. Kívül- és fölülállónak tartja magát. [...] Hiába vannak milliói – dollárban! –, lassankint mégis leverte lábáról az amerikai betegség. Ez halálos biztos, hogy így van. Én sem Amerikában, sem Liliomban nem tévedek. Hogy milyen is az a gyilkos amerikai betegség? Ezt nehéz megmondani. Nehéz elképzelni, hogy egy olyan pazarul pompás, tejjel-mézsel folyó Kánaánban még csak beteg is lehet az ember. Molnár betegségének legelső fázisa biztosan az volt, hogy idegesítette az élet őrző tempója és legfőképpen az, hogy nem tudott angolul. [...] Második fázisa az amerikai betegségnek a nyugtalanság, elhagyatottság, elégedetlenség sivár érzése. Ez súlyos. Itt kezd a betegség komoly formát ölteni. Itt jön a fordulat. Egy olyan idegcsomó, amilyen Molnár, New Yorkban! [...] Elkezdődik a tébolyító álmatlanság. Ezzel aztán egyidejűleg elkezdődnek az altatók is. Az adagok lassan fokozódnak. A New York-i levegő nedves kipárolgása egyszerűen tönkreteszi az idegeket. [...] Továbbá a furcsa, kló-

⁸ Theodore Strauss – Ferenc Molnar: An 'Old European', *The New York Times*, Vol. 89. March 24, 1940.

⁹ *Útitárs*, 309.

¹⁰ Uo., 287.

¹¹ Uo., 79., 82.

ros ízű víz, a konzervízű tej, a fagyasztott húsok, a fogpasztaízű tejszínhab! [...] A temérdek autó gázkipufogása meg valósággal megmérgezi a levegőt. Lassankint az altató adagok elégtelennek bizonyultak. Akkor aztán jött az injekció. Az injekciók után a kihagyó, rendetlen pulzus következik. Végre is aztán ágyba nyomja az amerikai betegség. Ennek a szörnyű és veszélyes betegségnek csak egyetlen orvossága van: ha zsebünkben van a dátumra kiállított hajójegy, vissza, Európába. Hazafelé.¹²

Fedák Sári láttelele érzékletesen mutatja be Molnár állapotát, ám egy tekintetben mégis félrevezető: az író nem a világvárosi életforma és nem is az emigráció betegítette meg; az Egyesült Államokba már beteg emberként érkezett. New York Cityben az őt korábban ért családi tragédiák és az első világháborúban elszenvedett traumák mellett a Magyarország elhagyására készülő, Európában is terjedő antiszemitizmus okozta sérelmek együttes utóhatásától szenvedett: nem egyszerűen a honvágy, hanem a PTSD néven ismert poszttraumás stresszbetegség egyik tünete lehetett, hogy elviselhetetlen érzelmi megrázkódtatást okozott volna az elüldözöttségére emlékeztető Central Park-beli európai táj látványa.

Fedák Sári hajdan a felesége volt, a színésznő mégsem gondolkodott el azon, mit jelenthetett a világszerte ünnepelelt színműírónak, *A Pál utcai fiúk* szerzőjének, hogy az öröklött vallását ürügyül használó faji diszkrimináció miatt menekülnie kellett először a világvárossá növekedett Budapestről, amelynek pezsgő élete ifjúkori írásainak fő témája volt, hazájából, majd Európából. Igaz, a faji diszkriminációt maga Molnár sem sorolta betegségé kiváltó okai közé, s a közelmúltig a magyar irodalomtörténet-írást is kevésbé foglalkoztatta az asszimilációt választott állampolgárok óhatatlan identitáskrizise, majd az 1867. évi asszimilációs ajánlat visszavonását követő kirekesztésből fakadó újabb traumája.

Molnár Ferenc lelki betegségét súlyosbította Bartha Vanda halála. „Elvesztettem az egyetlen lényt, aki még az élethez kapcsolt” – írta.¹³ Vanda halálának körülményeit illetően a Molnár-életrajzok átvették a szintén az USA-ba emigrált színműíró vetélytársa, Lengyel Menyhért önéletrajzának rosszhiszemű állításait, miszerint a fiatal nő az író fukarsága miatt ölte meg magát. Lengyel szemében Molnár „a szentimentális gonosz” megtestesítője volt, „aki most egész nap sír Wanda után, de sajnálta tőle az ételt, s nem vett neki semmit”¹⁴ – miközben figyelmen kívül hagyta a tényt, hogy a harmincas években kezdődő közös barangolásaik során

Bartha Vanda

¹² Fedák Sári: „Te csak most aludjál, Liliom...” F. S. emlékiratai, Magyar Ház, Bp., 2009, 260–262.

¹³ *Útitárs*, 106.

¹⁴ Idézi Sárközi Máttyás: *Színház az egész világ. Molnár Ferenc regényes élete*, Osiris – Századvég, Bp., 1995, 149.

mindig Európa fényűző és drága luxushoteljeiben szálltak meg Velencétől Nizzáig. New Yorkban Vanda is a Plazában lakott, bár külön szobában, hét emelettel feljebb, s különös együttélésük tizenöt éve alatt minden költségét Molnár fedezte.

Az *Útitárs*ban Molnár leírta, amit Vanda haláláról tudott; ha a nő öngyilkosságot követett volna el, ebben a bűntudata kibeszélésétől gyógyulást remélő, saját bevallása szerint „riasztóan őszinte” könyvben bizonyára nem hallgatta volna el az emigrációja óta őt ért legsúlyosabb traumát.¹⁵ Az író beszámolt róla, hogy 1947. augusztus 28-án délben a szobalány benézett Vanda tizenötödik emeleti szobájába, s úgy látta, az olvasólámpa fényénél, kezében cigarettával zenét hallgat. A szállodai alkalmazott két és fél óra múlva ugyanígy találta, s akkor derült ki, hogy halott.¹⁶ Igen kevésbé valószínű, hogy valaki békecsen cigarettázva vessen véget az életének, s öngyilkossága ellen szól az is, hogy ágyán a Columbia Egyetem katalógusa feküdt, mert azt tervezte, beiratkozik, hogy jobban megtanuljon angolul. Egy nappal a halála előtt átalakítani való ruhákat vitt a szálloda mellett lévő ruhaszalontra.¹⁷ Vanda egyik fivérért Auschwitzban ölték meg, szüleit fiatal korában elvesztette, és úgy gondolta, élete előbb fog véget érni, mint a nála harminc évvel idősebb íróé. Közelmúltban készült tanulmányában Reichert Gábor idézte Darvas Lili levelét Vanda halála előtti napjáról, amiből nemcsak az derül ki, hogy jó hangulatban volt, hanem az orvosok véleménye is, akik a halál okaként „szív- vagy agytrombózist” állapítottak meg. Reichert az írónak azon kijelentését is figyelembe véve, hogy Vanda a bátyja halála után „nem volt többé az, akinek megismertük”, végül nem foglalt állást.¹⁸ A fenti ismeretek birtokában magam azt tartom valószínűnek, hogy a nő egy – a szívbeteg és nyomott kedélyű Molnár előtt titokban tartott – örökletes betegség következtében halt meg hirtelen.

Molnár a New York Queens kerületében található Linden Hill-i metodista temetőben vett a számára sírhelyet, mert Vandának tetszett a sok hársfától (*linden*) „pompás kertnek” tűnő hely.¹⁹ Holttestét először egy mahagóni és egy ciprusból készült koporsóban temették el, majd két hónappal később egy fémtartályba és egy cementládába helyezték azokat, hogy Molnár magával vihesse maradványait az USA-ból. Széchenyi Ágnes úgy véli, hogy az író, „noha a látszat mást mutatott, a 30-as években még nem tekintette véglegesnek, hogy külföldön él”.²⁰ 1947-ben pedig egyesült államokbeli tartózkodását nem tekintette véglegesnek. Az *Útitárs* a halott Vandával folytatott egyik párbeszédében kijelentette, hogy másutt szeretne meghalni, s talán a mindkettőjüknek kedves Velencében a San Michele-szigeten vásárol majd két sírhelyet: „Isteneink velünk lesznek; a maga kedves kis Jézusa magával és velem az én Istenem, a Bosszúálló Isten. Egymás mellett fogunk pihenni ketten, millió és millió esztendeig.” Képzeletében Vanda azt válaszolja, hogy mivel nem tudja, a németek Auschwitzban hová hintették fivére hamvait, Molnár sírja se legyen mellette, hanem csak a közelében.²¹ Molnár hetvennégy évesen, operáció közben bekövetkezett váratlan halála után Darvas Lili (az önéletrajz szereplőjeként megkonstruált) Vanda kívánsága szerint járt el: férjét a szeretett nő közelébe temettette. Sírjaik a temető metodista felén vannak, míg Darvas saját sírja az övékétől nem messze található – a szomszédos zsidó temetőben.

¹⁵ *Útitárs*, 45.

¹⁶ Uo., 49.

¹⁷ Uo., 68., 291.

¹⁸ Reichert Gábor: Bartha Wanda mint Molnár szereplő. *Útitárs a száműzetésben*, in: „Ha gitt van, akkor...” *Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről*, szerk. Bengi László – Imre Zoltán, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2022, 238–240.

¹⁹ *Útitárs*, 91–92.

²⁰ Széchenyi Ágnes: *Pályaképek. Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból*, Corvina – EKF Líceum Kiadó, Bp., 2015, 212. (A Sárközi Mártáról szóló fejezet)

²¹ *Útitárs*, 124–126.

„Drága jó Vanduska a síron túl is fogunk szeretni” –
Bartha Vanda sírja a Linden Hill-i Metodista temetőben New Yorkban (Rachel Miller felvétele)

Bár Vanda zsidó családból származott, s a Linden Hill-i metodista és zsidó temető közvetlenül egymás mellett helyezkedik el, négyes koporsóját Molnár akaratának megfelelően a keresztény részben temették el. Az író azért dönthetett így, mert szerinte „[ő] volt a legkeresztényebb keresztény, akivel életemben találkoztam; keresztény a Hegyi Beszéd legnemesebb értelmében”, azaz irgalmasság, nagylelkűség, önzetlenség, önfeláldozás, jóság és szeretet jellemezte, tehát amint azt Scheibner Tamás az *Útitárs*ról szóló tanulmányában megállapította, Vanda alakja „a mű folyamán szakrális vetületet kap”.²² Maga Molnár, mint a „Bosszúálló Isten”-t megemlítő fenti idézetből kitűnik, megtartotta (neológ) vallását. Ugyan ő maga nem vált aposztatává, környezete egy része kitért. A század végén felgyorsult asszimiláció következtében nem ment ritkaságszámba, hogy akár egy családon belül voltak a vallást megtartó és kikeresztelkedett tagok is, így az övében is. Első házasságából, Vészi Margittól született lányát megkeresztelték, és Márta mindkét férje „konvertita” volt (Horváth Zoltán a református vallásra tért át, Sárközi György katolikus lett²³).

Molnár Ferenc több korai művében bírálta az áttért nagypolgárság törleszkedését a keresztény uralkodó elithez, így a *Disznótör a Lipótvárosban* (1911) című satirikus elbeszélésében, melynek lipótvárosi szereplői mindegyik vallástól elidegenedve már nem tudják

²² Uo., 113., 222. Scheibner Tamás: Az érzelmesség társadalmi igazolása. Emigráció és vészorszak Molnár Ferenc *Útitárs* a száműzetésben című művében, in: „Ha gitt van, akkor...”, i. m., 222.

²³ Széchenyi, i. m., 160., 205.

megkülönböztetni egymástól a rabbit és a plébánost,²⁴ pedig saját családjában ő maga sem kapott zsidó nevelést, így vallási identitása annak ellenére sem épülhetett szilárdan a judaizmusra, hogy zsidóságát soha nem tagadta meg. Apjához hasonlóan ő is a Lónyay utcai Református Gimnáziumba járt, ahol ugyan hetente egy alkalommal volt „izraelita” vallás órája, otthon azonban minden este „A nap lement, az éj beáll, / Álom jó szememre. / Jó Istenem, viselj gondot / Alvó gyermekekre!” kezdetű imát kellett a hűgával elmondaniuk, amely Lévy Lajos (1851–1925) sárkeresztúri református lelkésznek az *Evangélikus énekeskönyv*ben található verse, s anyjuk Jézusról is gyakran mesélt nekik.²⁵ Az evangélikus mellett már fiatalon hatással volt rá a római katolikus vallás is, kezdő újságíróként, amikor húga szerint többször is kétségbeesetten jegyezte be naplójába, „más pályára, más pályára”, még azt is fontolgatta, hogy katolikus papnövendéknek megy.²⁶ Az újságírói hivatástól azért ódzkodott, mert a vele járó életvitel megrendítette örökölt vallási-társadalmi identitását. *Pályabér* című, egy költői versenyre 1900-ban írt, tréfásnak szánt (egyetlen) verse megjeleníti az éjszakáit kávéházakban töltő, cikkeit márványasztalon papírra vető Molnár lelkiismeret-furdalását. A vers reggel hat óraker lefekvéshez készülődő fiatalemberét a hajnali harangszó figyelmezteti, hogy életformája nem fér össze az ősi vallási tradíciókkal, reggelente nem imádkozik rojtos sarkú imakendővel, azaz tallittal, és Engesztelőnapon (Jom Kippur) nem tart „hosszúnapi” böjtöt:

Első volt a templom harangja:
Öblös a hangja,
Elszállt az ucca fölött szépen
S szólt e képen:

„Ferenc, szívedből hol az oltár?
Hová lett Mózes és a hit,
Hová lett Dávid és a zsolttár,
Mely megvigasztal s megjavít?

A frigyszekrény nálad veszendő,
S a tömjénillat mily kevés!
Ferenc, hol van a talith-kendő,
S a hosszúnapi böjtölés?”²⁷

Vallási identitása és a csoporthoz tartozást jelölő társadalmi identitása a századfordulón jelentkező feloldhatatlan konfliktusának enyhülése ellen hatott, hogy az asszimiláció beteljesítéseként barátai és szerettei közül többen is áttértek a katolikus hitre. Írótársa és jövőendőbeli sógora, Biró Lajos a századfordulón,²⁸ szerelme, Varsányi Irén 1906-ban, ifjúkori pályatársa, Erdős Renée 1909-ben. Hatást gyakorolhatott rá az is, hogy a korábban a modernizmust képviselő, majd megtagadó Erdős új hitének új témáival és műfajaival elnyerte a hivatalos kritika tetszését, míg Molnárnak magyar író mivoltát is egyre többen kétségbe vonták. Életük folyamán Erdős és Molnár figyelemmel kísérték egymás sorsát és

²⁴ Molnár Ferenc: *Hétágú síp*, Franklin-Társulat, Bp., 1911, 199.; Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudomány Intézet, Bp., 2014, 147.

²⁵ Molnár Erzsébet: *Testvérek voltunk*, Magvető, Bp., 1958, 18., 275.

²⁶ Uo., 61–62.

²⁷ Csergő Hugó: *Hogyan lett Molnár Feriből Molnár Ferenc*, *Magyar Hírlap*, 38. 256. sz. 1928, 12.

²⁸ *A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*. Alexander Bernát et al. nyilatkozatai. A Huszadik Század könyvtára 64, Társadalomtudományi Társaság, Bp., 1917², 54.

alkotásait. Erdős 1925-ben megjelent *Báró Herzfeld Klarissz* című, antinietzscheánus regényének egyik cselekményszála Varsányi Irén és Molnár Ferenc együttérzéssel ábrázolt szerelmi viszonya. Molnár katolicizmus iránti vonzalmairól árulkodó és a megkeresztelkedett Erdős Renée *János tanítványának* hatását mutató *Csoda a hegyek között* című, 1933-ban keletkezett misztériumjátékának két női szereplőjét az író két lányáról Kornéliának és Veronikának nevezte el. De a keresztény eszmék iránti érdeklődésének az író ennél is korábban, már 1920-ban, az antiszemita numerus clausus-törvény megszavazásának évében tanújelét adta. Amint arra Gintli Tibor felhívta a figyelmet, az év végén bemutatott *A hattyú* című darabjában a krisztusi tanítás felidézésével a maga módján állást foglalt az egész társadalmat mérgező kirekesztés ellen. A színmű egyik szereplője egy karmelita rendi öltözéket viselő szerzetes, aki Gintli szerint „a megértést, a türelmet és a józanságot képviseli”, s szerepeltetése Molnár válasza volt „a kereszténység nevében fellépő kirekesztő ideológiára, hogy vígjátékában felmutatta a jézusi szeretet elvét érvényesítő keresztény erkölcsöt”.²⁹

A római katolikus Fedák Sári, aki szívesen vette volna, ha házastársa áttér, úgy vélte, Molnár „Krisztushoz határozottan közel állott”. Egy ízben, még házasként, *Az égi és földi szerelem* című darabjának a végén elhangzó „Mennyből az angyal” kezdetű karácsonyi dalt éneklő férjét hallgatva eltőprengett: „Milyen furcsa – gondoltam magamban –, itt ül előttem egy zsidó, és mély hittel énekel a betlehemi éneket és szinte látszik rajta, hogy lelkileg szorosan ott áll a betlehemi istállóban, a jászol mellett, melyben a Megváltó született.”³⁰ Fedák később arra a következtetésre jutott, és örömmel nyugtázta, hogy az író élete végén megtért a katolikus hitre. A színésznő emlékezete szerint 1951. szilveszter estéjén az Amerika Hangja magyar adásában elhangzott újévi üzenetében Molnár azt mondta: „életem végén megnyíltak előttem a Hit kapui”.³¹ Ilyen kijelentés a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hangfelvétel szerint nem hangzott el, de abban az évben az író elővette az 1941-ben az USA-ban már színházi próbákig eljutott művét, a Vandának az összes közül legkedvesebb *The King's Maid* című transzcendens témájú színmű gépiratát, melyet – minden valószínűség szerint a színpadra állítás reményében – újabb javításokkal látott el. Talán úgy vélte, hogy lelki betegségére a spirituális fejlődést elősegítő „megváltó narratíva” (*redemptive narrative*) a gyógyulás egyik útja lehet, amennyiben az elmondott történet lezárása pozitív. A *The King's Maid* esetében igaz, hogy a főszereplő rálel a hitére, és ezért üdvözülni fog, ám egyrészt életével fizet érte, másrészt a második világháború idején játszódó cselekmény, amelynek része egy antiszemita indítékból elkövetett gyilkosság, újra felidézi a legfájóbb traumákat, azaz Molnár esetében nem vezethetett gyógyuláshoz.

A darab öreg és gyenge fizikumú főszereplőjét, a 65–70 éves házaló zsidó Rosenbaumot 1939-ben (más kéziratvariáns szerint 1940-ben) egy észak-magyarországi kisvárosi fogadóban, miután hitsorsosai az ortodoxoknak tiltott Újszövetség olvasása miatt felháborodva magára hagyják, megüti egy másik szállóvendég, Herman, mert zsidó létére szájára merte venni Jézus nevét. Rosenbaum a Vandáról mintázott fiatal keresztény cselédétől, a könyörületes Annától hall a Megváltóról, és lenyűgözi, hogy a *keresztény* Jézus a hazájában egy megvetett, szegény zsidó volt, tanítványai, az első keresztények pedig hozzá hasonlóan ugyancsak életüket nehéz körülmények között tengető zsidók. A fogadó tulajdonosa, Mrs. Balint azt javasolja a hitét a betegágyán megvalló Rosenbaumnak, hogy ha már zsidó létére Jézust imádjá, térjen át a keresztény hitre, de ő elutasítja a gondolatot:

²⁹ Gintli Tibor: Egy toleráns szerzetes a numerus clausus évéből – *A hattyú*, in: „Ha gitt van, akkor...”, i. m., 139.

³⁰ Fedák, i. m., 604., 495–496.

³¹ Uo., 613.

Rosenbaum

Bálintné, én zsidó vagyok... Soha nem akarok más lenni. De el sem tudja képzelni, hogy – hogy is mondjam – mit jelentenek nekem hitünk régi parancsai... hogy Ő zsidó volt. Tudja, Bálintné... számomra Ő egy fiatal héber próféta... akit a saját hazájában nem becsülnek. *Magának Ő valami más.*

Bálintné

Ha maga így gondolkodik, akkor maga se nem zsidó, se nem keresztény.

Rosenbaum

Akkor mi vagyok!?

Bálintné

Egy makacs vén bolond. Lásza, a hitsorsosai már el is hagyták. Igazuk van. Az ember vagy zsidó, vagy keresztény.

Rosenbaum

Bálintné, én azt mondom magának, hogy gyávaság hitet váltani, amikor a zsidókat üldözik.³²

A darab végén Rosenbaum belehal a Herman okozta sérüléseibe, s halálos ágyánál Anna, a Király, azaz Jézus szolgálólánya, Máté evangéliumából olvas fel, mintegy odaígyérve neki a túlvilági létet Jézus oldalán: „Aki megtalálja életét, az elveszti azt, aki pedig elveszti életét érterem, az megtalálja azt.”³³

A *The King's Maid* Molnár kísérlete a zsidó és keresztény vallás lényegi azonosságának kimutatására, a zsidónak tartott embereket vallásuk alapján megbélyegző és lemészároló náci korszakban, hiszen szövegének első változatát két évvel a második világháború kitörése után írta (a végső variáns a halála miatt már nem jutott el a színpadra kerülésig). A színdarab alátámasztja azt a feltételezést, hogy hitbeli hovatartozását illetően Molnár Ferencet pályája kezdetétől egészen élete alkonyáig kételyek gyötörték, vallási identitásának bizonytalansága („Ön se nem zsidó, se nem keresztény – Akkor mi vagyok!?”) volt talán élete legsúlyosabb krízisforrása. Ezért különösen traumatikus lehetett számára, hogy éppen az örökölt vallása ürügyén és hitkeresése ellenére sújtotta hazájában olyan, az életét is veszélyeztető diszkrimináció, amely elől egy számára idegen világban kellett menedéket keresnie. Molnár Ferenc erkölcsi bátorságáról tanúskodik, hogy a legnehezebb időkben is kitartott felmenőitől örökül kapott zsidó vallása mellett. Annak ellenére, hogy már fiatal korától vonzódott a kereszténységhez, különösen Jézus tanításaihoz.

³² Ferenc Molnár Papers, Billy Rose Theatre Division, The New York Public Library for the Performing Arts, New York, Boks 6, Folder 2, 3–10. és 1951. bekötött változat, 3–13.

³³ Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája (1990), Mt 10:39.